

Samenvatting van het rapport “De Turkse en Marokkaanse tweede generatie op de arbeidsmarkt in Antwerpen en Brussel: Resultaten van het TIES onderzoek.”

Veronique Vandezande, Fenella Fleischmann, Gulseli Baysu, Marc Swyngedouw & Karen Phalet
ISPO - ACC, University of Leuven

Onderzoeksaanpak

In het kader van het Europees onderzoeksproject TIES (‘The Integration of the European Second generation’) namen in Antwerpen en in Brussel (19 gemeenten) N=1751 jongvolwassenen van 18 tot 35 jaar deel aan uitgebreide persoonlijke interviews over diversiteit en gelijke kansen. Meer bepaald vergelijken we de tweede generatie van in België geboren Antwerpenaars en Brusselaars van Turkse en Marokkaanse herkomst met hun stadsgenoten van Belgische herkomst. Daartoe zijn toevalssteekproeven van Turkse en Marokkaanse Antwerpenaars en Brusselaars getrokken en gematcht met autochtone leeftijdsgenoten in dezelfde stadsbuurten als vergelijkingsgroep. Het Antwerpse veldwerk vond plaats in de lente en herfst van 2007; het Brusselse veldwerk startte met vertraging en vond voornamelijk plaats in de herfst van 2007 en lente van 2008. In het totaal werden 358 Turkse, 312 Marokkaanse, en 303 autochtone Antwerpenaars bereikt (N=973; responsgraad 58%, 18% niet bereikt, 21% weigering); alsook 250 Turkse, 257 Marokkaanse, en 271 autochtone Brusselaars (N=778; quota steekproef met random startadres: non-respons kon niet worden berekend). Van belang hierbij is dat de Belgische autochtonen geselecteerd zijn als vergelijkingsgroep voor de tweede generatie met een maximaal vergelijkbare, dus relatief kansarme sociale achtergrond.

Interviewers maakten gebruik van een gestandaardiseerde en aan de Belgische context aangepaste internationale vragenlijst, die naast achtergrondkenmerken de loopbanen, ervaringen, en uitkomsten in het onderwijs en op de arbeidsmarkt bevroegt. Computergestuurde interviewmethoden laten ons toe om aangepaste vragen aan te bieden aan subgroepen van respondenten met verschillende loopbanen. Dit onderzoek vormt een onmisbare aanvulling op beschikbare administratieve en censusdata (Neels en Stoop 2000; Phalet 2007; Phalet, Deboosere & Bastiaenssen, 2007) en op eerdere minderhedensurveys in de jaren 1990 (zie Lesthaeghe 2000; Swyngedouw, Phalet & Deschouwer 1999). Anders dan bestaand scholenonderzoek dat cohorten jongeren opvolgt (Duquet, Glorieux et al, 2006; Lacante, Almaci et al, 2006), biedt het TIES onderzoek zicht op veelal volledige schoolloopbanen en overeenkomstige arbeidsmarktuitkomsten voor specifieke doelgroepen. De meerwaarde van de TIES data voor België ligt voornamelijk in (1) een brede afdekking van de tweede generatie ongeacht nationaliteit bij geboorte, (2) een gedetailleerde reconstructie van het verloop en de kritische overgangen in school- en arbeidsloopbanen, (3) uitgebreide aanvullende vragen over persoonlijke ervaringen van diversiteit en discriminatie op zoek naar werk en op de werkvloer, en (4) de mogelijkheid tot internationale vergelijking met loopbanen en ervaringen van de tweede generatie in andere Europese steden. De meest belangrijke resultaten van het Belgische luik van het TIES onderzoek worden in wat volgt kort samengevat.

Onderzoeksresultaten

Onderwijsuitkomsten. Zoals bekend behaalt de tweede generatie Turken en Marokkanen veel minder *hogere diploma's* dan autochtone leeftijdsgenoten. Tegenover een kleine helft van de afgestudeerde autochtonen met een hoger diploma, staan 6 tot 13% allochtonen in Antwerpen, en 10 tot 30% allochtonen in Brussel. Tegelijk zijn er behoorlijke verschillen tussen meer of minder succesvolle subgroepen, met Marokkaanse meisjes als koplopers, en verschillen tussen steden, met beduidend meer doorstroom naar hoger onderwijs in Brussel dan in Antwerpen. Verder zijn Turken en Marokkanen nog steeds sterk oververtegenwoordigd bij de *vroege schoolverlaters*. Met uitzondering van Marokkaanse meisjes in Brussel, is de kans om zonder secundair diploma de school te verlaten twee tot drie maal hoger voor allochtonen dan voor autochtone stadsgenoten. Turken verlaten wat vaker dan Marokkanen de school zonder secundair diploma. Er is weinig verschil in uitval tussen beide steden.

Onderwijsresultaten. Tweede-generatie Turken en Marokkanen hebben over de hele lijn lagere slaagkansen dan autochtonen. Zo heeft van alle groepen, behalve autochtone meisjes in beide steden, meer dan de helft *één of meer jaren overgedaan* in het primair of secundair onderwijs. Nochtans doen

allochtonen vaker een jaar over dan autochtonen. Overigens verliezen allochtone meisjes minder vaak een jaar dan jongens. Ook in het hoger onderwijs liggen de slaagkansen van allochtonen meestal lager, wat opvallend is gezien de hindernissenkoers die daaraan vooraf is gegaan. Een minderheid van de allochtonen die hoger onderwijs beginnen, heeft zijn studies voltooid, tegenover een meerderheid van autochtonen. Omgekeerd zijn allochtonen vaker dan autochtonen *nog bezig of vroegtijdig gestopt* met studeren zonder hun eindexamen te behalen. In Brussel wordt meer vertraging opgelopen, in Antwerpen is er meer uitval. Allochtone studenten verschillen overigens niet systematisch van autochtonen in het aantal onderbrekingen van hun studies om geld- of gezinsredenen.

Onderwijsstromen en overgangen. Verder is de tweede generatie Turken en Marokkanen zoals bekend oververtegenwoordigd in minder kansrijke richtingen. Opvallend is dat specifiek Turkse jongens in Antwerpen bijna drie keer zoveel kans hebben als autochtonen om in het *bijzonder onderwijs* terecht te komen, en Turkse jongens en meisjes in Brussel bijna twee keer zoveel. Bij hun intrede in het secundair onderwijs krijgen allochtonen twee tot drie keer zoveel *B-adviezen* als autochtonen. In Brussel zijn B-adviezen aan het begin van het secundair onderwijs zeldzaam. Hoewel allochtonen in beide steden oververtegenwoordigd zijn in *beroepsrichtingen*, en ondervertegenwoordigd in algemene richtingen die voorbereiden op hogere studies, is de verdeling naar herkomst in Antwerpen nog veel schever dan in Brussel. Dit verklaart wellicht deels de nog altijd geringe doorstroom van allochtonen naar het *hogere onderwijs*. Wie secundair onderwijs afmaakt, stroomt veel minder dan autochtonen door naar het hoger onderwijs. Bovendien volgen de allochtonen meer korte specialisaties en minder universitair hoger onderwijs dan autochtonen. Nochtans zien we, vooral in Brussel, dat kleine aantallen uit deze kwetsbare groepen toch slagen in het hoger onderwijs. Hun succes betekent, ondanks hun nog erg kleine aantallen, een belangrijke correctie op het heersende negatieve beeld van de schoolprestaties van allochtone leerlingen en studenten. Ten slotte zijn allochtonen als volwassenen, met uitzondering van Marokkanen in Brussel, minder dan autochtonen terug te vinden in het *aanvullend onderwijs*. Daarbij volgt het merendeel aanvullende opleidingen op hetzelfde niveau van hun diploma. Ondanks hun gemiddelde onderwijsachterstand in het regulier onderwijs blijken allochtonen zeker niet meer en eerder wat minder dan autochtonen gebruik te maken van deze tweede kans.

Arbeidsmarktpositie. Tweede-generatie Turken en Marokkanen met een betaalde baan zijn sterk ondervertegenwoordigd in *hogere beroepen*; en zij blijven oververtegenwoordigd op het laagste beroepsniveau van halfgeschoolde en *ongeschoolde handarbeid*. Dit geldt vooral voor allochtone mannen in Antwerpen, en voor allochtone mannen en vrouwen in Brussel. Omdat de vraagzijde van de arbeidsmarkt in Brussel verschilt van de vraagzijde in Antwerpen, zijn allochtone Brusselaars minder dan allochtone Antwerpenaars geconcentreerd in ongeschoolde handenarbeid. Maar dit verandert niets aan de ongelijkheid ten aanzien van autochtone stadsgenoten. Deze ongelijkheid spoort, in Antwerpen meer dan in Brussel, met de gemiddeld lagere opleiding van allochtonen. Een hogere opleiding geeft dus meer toegang tot betere jobsegmenten voor zowel allochtonen als autochtonen. Toch hebben ook allochtonen met hogere opleiding nog steeds beduidend minder toegang tot hogere beroepen dan autochtonen. We besluiten dat allochtonen in vergelijking met autochtonen minder voordeel halen uit hogere studies in de vorm van toegang tot betere jobsegmenten. Overigens hebben ook vrouwen, ongeacht hun herkomst en ondanks hogere diploma's, nog steeds beperkte toegang tot de hoogste beroepen in vergelijking met mannen. Opvallend is verder de oververtegenwoordiging van allochtone vrouwen in *routine service jobs* (zoals bijv. verkoop) in Antwerpen; en de specifieke en welbekende oververtegenwoordiging van Turkse mannen onder de *kleine zelfstandigen* in beide steden.

Groepen met een zwakke arbeidsmarktpositie zijn ook terug te vinden aan de lage kant van de *inkomensverdeling* in beide steden. Vooreerst zijn vrouwen meer geconcentreerd aan de lage kant van de verdeling dan mannen. In Antwerpen zijn vooral allochtone vrouwen oververtegenwoordigd bij de lage inkomens. Alle allochtone groepen melden echter meer *problemen om rond te komen* met hun inkomen dan autochtonen. Ook in Brussel zijn allochtone vrouwen oververtegenwoordigd in de lagere inkomens. Verschillen naar sekse en herkomst vragen om een gedifferentieerd armoedebeleid, dat rekening houdt met verschillende mechanismen die schuil kunnen gaan achter de armoede van specifieke kwetsbare groepen. In Brussel hebben ten slotte opvallend veel meer gezinnen problemen om rond te komen met hun inkomen dan in Antwerpen (ongeveer één op drie), en allochtone Brusselaars nog meer dan autochtonen. Ondanks een duidelijk verband met opleiding ten slotte, verdienen hoogopgeleide allochtonen in Brussel toch nog beduidend minder dan autochtonen.

Arbeidsdeelname. Hoewel het werkloosheidsniveau in Brussel over de hele lijn hoger is dan in Antwerpen, zijn er in beide steden ook meer en minder kwetsbare groepen. Zo zijn in Antwerpen vooral allochtone vrouwen vaker werkloos en minder vaak aan het werk dan autochtone vrouwen. In Brussel zijn vooral Turken vaker werkloos dan alle andere groepen. Echter niet alleen Turken maar ook Marokkanen in Brussel hebben minder vaak een betaalde baan dan autochtonen. Anders dan bij Turkse Brusselaars dus verbergt het groter aantal studenten bij Marokkaanse Brusselaars hun beperkte kans op werk. Ten slotte blijkt een hogere opleiding kwetsbare groepen wel degelijk te beschermen tegen werkloosheid. Zo geldt de beperkte kans op werk voor allochtone vrouwen in Antwerpen alleen voor lageropgeleide en niet voor hoger opgeleide vrouwen. Zo ook verbetert een hoger opleidingsniveau de kans op werk voor allochtone Brusselaars. Nochtans hebben hoogopgeleide Turkse Brusselaars nog altijd minder kans op werk in vergelijking met andere hoogopgeleiden.

Gevraagd naar de langste periode van werkloosheid sinds hun intrede in de arbeidsmarkt, rapporteren bijna alle allochtone groepen een gemiddeld langere *werkloosheidsduur* dan autochtonen. Zo melden autochtonen meer korte werkloosheidsperiodes (1 tot 3 maanden) en minder lange periodes (vanaf 7 maanden) dan allochtonen. Gevraagd naar werkloosheidsepisodes sinds hun eerste baan rapporteren allochtone groepen echter niet systematisch langere werkloosheidsepisodes dan autochtonen. In beide steden meldt een derde tot de helft van al wie op het moment van bevraging aan het werk was, minstens één episode van werkloosheid. We besluiten dat, alles samen genomen, een meerderheid van alle jongvolwassenen in beide steden eerstehands ervaring heeft met werkloosheid.

Ten slotte zijn groepsverschillen in werkloosheidsgraad niet eenduidig terug te voeren op andere *manieren van zoeken naar werk*. We zien hier vooral verschillen tussen steden, met meer gebruik van publieke en private arbeidsbemiddeling in Antwerpen, en meer sollicitaties op advertenties en spontane sollicitaties in Brussel. Opvallend is verder dat publieke bemiddelingsbureaus in Antwerpen en Brussel een ander cliënteel van werkzoekenden bedienen (al zijn deze gegevens alleen indicatief vanwege de kleine aantallen observaties per groep). In Brussel vinden vooral Marokkanen en Turkse vrouwen de weg naar publieke bemiddeling. In Antwerpen maken vooral autochtone vrouwen gebruik van publieke bemiddeling, alsook Marokkaanse vrouwen en Turkse mannen.

Kwaliteit en aard huidige baan. Een indicator van het niveau van banen is het antwoord op de vraag of je huidige baan overeenkomt met je *opleidingsniveau*. Waar een minderheid van autochtonen onder zijn/haar opleidingsniveau werkt, is dit in Antwerpen veel meer het geval voor allochtonen. In Brussel werken ook autochtonen vaker onder hun opleidingsniveau; en is er bijgevolg veel minder verschil tussen allochtone en autochtone werknemers. In welke sectoren werken allochtonen en autochtonen? In Brussel werken meer jongvolwassenen in de *publieke sector* dan in Antwerpen. In Antwerpen hebben allochtonen nog steeds beperkt toegang tot de publieke sector. Anderzijds werken vooral allochtonen in Brussel vaker in kleine bedrijven (< 10 werknemers) en in Antwerpen vaker in *grote bedrijven* (> 100 werknemers). Het verschil tussen de Antwerpse havenstad, met haar overwegend industriële economie, en de Brusselse metropool, met haar 'advanced service economy', wordt dus uitvergroot voor allochtonen. Dit verschil blijkt ook uit de specifieke *sectoren* waarin allochtonen vooral werkzaam zijn: in Antwerpen vooral industrie en handel-reparaties-onderhoud en in Brussel vooral handel-reparaties-onderhoud en persoonlijke diensten. Dit verschil betekent wellicht dat de arbeidsvoorwaarden van allochtonen in Brussel minder beschermd zijn dan in Antwerpen, gezien een algemeen hogere syndicalisatiegraad in grote bedrijven.

Overgang van school naar werk. Waar in Antwerpen een meerderheid van alle schoolverlaters meteen na school betaald werk vindt, is dat in Brussel alleen voor autochtone schoolverlaters het geval. In Brussel ligt het algemene werkloosheidsniveau bij schoolverlaters dan ook hoger dan in Antwerpen; en dit is vooral zo bij allochtone groepen (met uitzondering van Turkse mannen). Meer bepaald lopen in beide steden Marokkanen en Turkse vrouwen het grootste risico op werkloosheid bij hun intrede in de arbeidsmarkt. Dezelfde groepen hebben ook de kleinste kans om meteen een betaalde baan te vinden. Verder zien we dat een hogere opleiding niet alle kwetsbare groepen even goed beschermt tegen werkloosheid. Waar hoogopgeleide Marokkaanse Brusselaars beter werk vinden na hun afstuderen dan lageropgeleiden, geldt dit in Antwerpen alleen voor Marokkaanse vrouwen en niet voor mannen. Hoogopgeleide Turkse vrouwen doen het dan weer beter in Brussel, maar niet in Antwerpen.

Opvallend is dat in Antwerpen één derde of meer, en in Brussel een kleine helft of meer, van alle werkloze schoolverlaters minstens één jaar op zoek waren naar werk. In beide steden zijn Turkse vrouwen sterk oververtegenwoordigd bij de langdurig werkloze schoolverlaters. Allochtone mannen zijn echter

minder vaak langdurig werkloos dan autochtone schoolverlaters in beide steden. Dit roept de vraag op naar mogelijke verschillen in de eerste baan van allochtone en autochtone schoolverlaters. Accepteren allochtone mannen sneller dan autochtone schoolverlaters een eerste baan van mindere kwaliteit? We zagen immers dat allochtonen in het vervolg van hun loopbaan wel meer langdurig werkloos zijn dan autochtonen.

Beroepsmobiliteit. Als we de eerste baan vergelijken met de huidige baan van allochtonen en autochtonen, krijgen we een beeld van hun *mobilititeit* op de arbeidsmarkt. Vooreerst zien we voor autochtonen in beide steden vooral stabiliteit en in mindere mate overwegend opwaartse mobiliteit: zij zijn wat vaker aan het werk in hogere beroepen, en minder vaak in ongeschoolde arbeid dan in hun eerste baan. Hoewel allochtone loopbanen minder stabiliteit vertonen en meer neerwaartse mobiliteit dan autochtone loopbanen, is de netto mobiliteit veeleer opwaarts voor Turken in beide steden, met Turkse mannen in Antwerpen op kop. Alleen Marokkanen zijn niet meer opwaarts dan neerwaarts mobiel. Zij slagen er dus niet in hun arbeidsmarktpositie te verstevigen of te verbeteren ten aanzien van hun eerste baan (met uitzondering van Marokkaanse vrouwen in Antwerpen).

Diversiteit en discriminatie. De stapeling van verschillen naar herkomst en sekse in arbeidsdeelname, arbeidsmarktpositie, inkomen, en mobiliteit roept de vraag op naar de rol van discriminatie en diversiteit in de werkcontext. Vooreerst valt op dat allochtonen in andere bedrijven en organisaties werken dan autochtonen, waarbij de werkcontext van allochtonen gekenmerkt wordt door een grotere etnische diversiteit. Wel zijn bedrijven en organisaties in Brussel een stuk diverser naar etnische compositie dan in Antwerpen. In beide steden werken Turken vaker dan Marokkanen in etnisch gesegregerde allochtone bedrijven. Hoewel een meerderheid van zowel allochtonen als autochtonen tevreden is over de inspanningen van de werkgever voor de goede samenwerking tussen etnische groepen, vinden zij wel dat allochtonen minder kansen krijgen op de arbeidsmarkt.

Met uitzondering van Turkse Brusselaars, vindt een meerderheid van zowel autochtonen als allochtonen in beide steden dat Turken en Marokkanen moeilijker werk vinden. Marokkaanse mannen in Antwerpen zijn het meest somber gestemd over hun kansen op werk in vergelijking met andere allochtone groepen. Op de vraag naar persoonlijke ervaringen van discriminatie op zoek naar een baan, antwoordt in beide steden zowat de helft of meer van de allochtonen dat zij weleens te maken hadden met discriminatie. Opvallend is dat twee op drie Marokkaanse mannen in Antwerpen, en twee op drie Marokkaanse én Turkse mannen in Brussel, discriminatie ervaren op zoek naar werk. Ruim één op tien allochtonen in beide steden ervaart regelmatig of vaak discriminatie op zoek naar werk. Van belang is ook dat hoogopgeleide allochtonen evenveel of meer discriminatie ervaren dan lageropgeleiden. Het is niet duidelijk of dit te maken heeft met een hogere incidentie ('het glazen plafond') en/of een grotere weerbaarheid bij hoogopgeleiden.

Ook op de werkplek ervaren allochtone werknemers in beide steden beduidend vaker ongelijke behandeling dan hun autochtone collega's, en allochtone mannen doorgaans meer nog dan vrouwen. Van de allochtone mannen meldt de helft of meer in beide steden dat zij weleens ongelijk behandeld zijn op hun werk, met de meeste negatieve ervaringen bij Marokkaanse mannen in Antwerpen. Collega's zijn de meest genoemde daders van discriminatoir gedrag. In Brussel voelen vooral allochtone mannen zich bovendien vaak ongelijk behandeld door klanten van het bedrijf waarvoor zij werken. Deze resultaten laten zien dat er niet alleen een objectief verschil in de arbeidsmarktposities van autochtone en allochtone groepen bestaat, maar dat deze groepen ook een andere subjectieve ervaring en inschatting hebben van hun kansen en hun werkplek.

Conclusies en beleidsaanbevelingen

Kritische overgangen en gemiste kansen. Uit de bevindingen van het TIES onderzoek naar de Turkse en Marokkaanse tweede generatie op de Antwerpse en Brusselse arbeidsmarkt komt het beeld van een 'hindernissenkoers' naar voren. Zowel in de onderwijsloopbaan als ook op de arbeidsmarkt zelf krijgen deze jongeren veelvuldig te maken met drempels, en moeten zij belangrijke beslissingen nemen die naar meer of minder succes kunnen leiden. Daarbij is van groot belang dat een gelijkaardige hindernissenkoers ook de doorsnee ervaring is van de autochtone respondenten in ons onderzoek, die immers uit dezelfde buurten afkomstig waren met een overwegend sociaaleconomisch zwakke bevolking. Het is dus zeker niet zo dat de hindernissen die de Turkse en Marokkaanse tweede generatie ondervindt alleen bestaan voor

allochtonen. Integendeel, een gelijkekansenbeleid zou ook aan de laagopgeleide autochtone deelnemers aan ons onderzoek ten goede moeten komen. Verder treffen we binnen de brede tweede generatie een grote interne diversiteit aan in hun loopbanen en uitkomsten op de arbeidsmarkt. Men mag dus niet uit het oog verliezen dat de tweede generatie, in dit geval de kinderen van Turkse en Marokkaanse migranten, een veel minder homogene groep vormt dan de generatie van hun ouders. Zo zien we niet alleen verschillen in kwetsbaarheid, maar ook relatieve succesverhalen bij bepaalde allochtone subgroepen naar sekse, etnische herkomst, of opleiding. Rekening houdend met deze nuancerings, laten onze resultaten wel zien dat jongeren en jongvolwassenen van de tweede generatie gemiddeld genomen vaker uit de boot vallen, en ook en vooral minder vaak een tweede kans krijgen en grijpen. Zodoende ontstaat maatschappelijke kansenongelijkheid door een opeenstapeling van gemiste kansen. Dit proces begint vroeg in de onderwijsloopbaan en zet zich voort op de arbeidsmarkt waar we uiteindelijk grote discrepanties tussen Antwerpenaars en Brusselaars van Turkse en Marokkaanse herkomst en hun stadsgenoten van Belgische herkomst vaststellen.

Het TIES onderzoek heeft een hele reeks kritieke momenten in dit proces geïdentificeerd. In de onderwijsloopbaan stelden wij vast dat allochtone leerlingen vaker blijven zitten, vaker de B-Richting of het beroepsonderwijs volgen, minder doorstromen naar het hoger onderwijs op hogeschool of universiteit, en daarin ook minder slaagkansen hebben. Bovendien volgen allochtonen later in hun leven zeker niet vaker een aanvullende opleiding dan autochtonen en dat ondanks het feit dat zij in het regulier onderwijs minder vaak kwalificaties behalen dan autochtonen. Hier ligt duidelijk een beleidsspoor dat zich erop kan richten om de allochtonen die reeds zijn ingetreden op de arbeidsmarkt door aanvullende opleiding een lange termijn perspectief van opwaartse mobiliteit te bieden. Dit kan verschillende vormen aannemen, waarbij beroepsgerichte competentie-ontwikkeling voorrang kan krijgen op formele kwalificaties.

Naast verschillen in onderwijskansen stelden wij ook op de arbeidsmarkt ongelijkheid van kansen vast. Ten eerste zijn allochtonen vaker werkloos na het voltooien van het onderwijs. Ook hebben zij vaker beroepen met een lage status als eerste job en ervaren zijn meer stabiliteit en minder opwaartse mobiliteit in hun loopbaan dan autochtonen. Allochtonen werken bovendien vaker onder hun opleidingsniveau dan autochtonen. Zij rapporteren dan ook veel meer ervaringen van discriminatie op zoek naar een job en op de werkvloer. Ten slotte hebben personen van Turkse en Marokkaanse herkomst vaker problemen om van hun inkomen rond te komen.

Hefbomen voor gelijke kansen. Ons onderzoek laat een aantal hefbomen zien voor positieve ontwikkelingen naar meer gelijkheid van kansen, die in de toekomst wellicht aanknopingspunten bieden voor beleidsondersteuning en aanmoediging.

Als eerste dient daarbij de grote onderwijsdeelname van de Turkse en Marokkaanse tweede generatie genoemd te worden. De data laten geen verschil in de beginleeftijd en weinig verschil in de leeftijd bij het uitreden uit het voltijds onderwijs zien tussen allochtone en autochtone respondenten. Vroege deelname van de tweede generatie aan het kleuteronderwijs en volgehouden deelname voorbij de verplichte leeftijd van 18 jaar, bieden beleidsmakers veel kansen om deze doelgroepen te bereiken en om het rendement van hun onderwijsinvestering te verhogen met het oog op een betere toekomst op de arbeidsmarkt. Hoewel onze gegevens alleen betrekking hebben op de 2de generatie, ligt er voor het beleid vooral een taak om een herhaling of een verslechtering van de onderwijsongelijkheid in de 3de generatie te voorkomen.

We stelden ook vast dat vooral de allochtone vrouwen die doorstromen naar het hoger onderwijs studiekeuzes maken die hun later veel kansen bieden op de arbeidsmarkt. Zij kiezen vaak voor richtingen met een laag risico op werkloosheid, zoals gezondheidszorg en bedrijfskunde. Ondanks hun kleine aantallen corrigeren de trajecten van hoogopgeleide allochtonen de heersende negatieve beeldvorming over lage schoolprestaties en lage aspiraties van allochtone leerlingen en studenten. De lager opgeleide meisjes in het beroepsonderwijs kiezen echter nog steeds vaak voor richtingen met een hoog risico op werkloosheid, zoals handel en kantoor en personenzorg. Een gerichte begeleiding van seksespecifieke studiekeuzes in het beroepsonderwijs, en een betere afstemming van bepaalde beroepsopleidingen op de arbeidsmarkt zijn belangrijke aandachtspunten om de arbeidsparticipatie van (onder meer) allochtone vrouwen te verhogen.

Onze gegevens lieten ook zien dat werkloze allochtonen redelijk goed de weg weten te vinden naar de publieke arbeidsbemiddeling van de VDAB en ACTIRIS. De relatief grote toegankelijkheid van deze instellingen bij grote delen van de allochtone doelgroepen kan – in combinatie met andere initiatieven om de toeleiding van kwetsbare groepen naar de arbeidsmarkt te bevorderen – nog verder worden uitgebreid en

nog meer worden benut met het oog op de toeleiding naar werk van minder bekende of ontmoedigde doelgroepen.

Het voorbeeld van de diverse publieke en non-profit sector in Brussel kan slechts ten dele worden teruggevoerd op de grotere aanwezigheid van allochtone groepen in Brussel en de grotere omvang van de publieke sector daar. Tegelijk laat dit voorbeeld zien dat in Antwerpen op dit gebied nog kansen onbenut zijn gebleven. Actieve inspanningen voor een diversificatie van de publieke sector in Antwerpen zouden deze sector toegankelijker en aantrekkelijker moeten maken voor kansarme groepen, waaronder de tweede generatie.

Ten slotte willen wij de doorgaans positieve ervaringen van allochtone werknemers met het diversiteitbeleid van hun werkgevers niet onvermeld laten. De gevonden resultaten geven blijk van een succesvolle samenwerking van de Antwerpenaars en Brusselaars van Turkse en Marokkaanse herkomst met hun autochtone collega's en grote waardering van de inzet van hun werkgevers voor een goed klimaat op de werkvloer. Het doelgericht voeren van een diversiteitbeleid aan werkgeverszijde geeft daarom een belangrijk positief signaal.